

VISUOMENĖ – INTELIGENTIJA – LITERATŪRA

XIX-asis amžius yra lėto, sunkaus, bet kartu ryžtingo, herojiško lituanistinio sąjūdžio epocha. Šiame amžiuje etnonimas „lietuvis“, jau užkonservuotas romantikų istoriniuose, etnografiniuose veikaluose, vėl atgyja kaip tautinės priklausomybės sąvoka, atsiskyrusi nuo valstybinės-istorinės, regioninės sampratos, nuo dvilypės *gente lituanus natione polonus* tradicijos. A. Mickevičiaus „litwin“ amžiaus pabaigoje grįžta Lietuvon jau kaip lietuviškai kalbantis ir mąstantis Europos gyventojas. Tauta pasijunta istorijos ir kultūros subjektu. Lietuvos visuomenėje pradeda rasti lietuviškoji visuomenė. Šio tapimo mechanizmą ir individo vaidmenį jame originaliai atskleidžia A. Šliogeris: „Tauta atsiranda tada, kai iš pirmapradės natūralistinės žmonių bendrijos, jungiamos kalbos, teritorijos, papročių, išsiskiria sąmoningas, t. y. savo išskirtinumą, unikalumą, savo nepakeičiamumą suvokiantis individas. Susvetimėjimas! Tik kai atsiranda tokių sąmonę turinčių paskirų individų ansamblis, prabunda ir tautinė savimonė, vadinasi, gimsta tauta.“¹ Tautą A. Šliogeris supranta kaip idealų darinį ir, priešingai dialektinio materializmo metodologijai, teigia: „Ne tauta yra tautinės savimonės priežastis, o priešingai: tautinė savimonė yra tautos kaip sutelktinio individo prielaida.“²

Po tokių konstatavimų tenka stabtelėti ties „paskirų individų ansamblio“, t. y. lietuviškosios inteligentijos, tema. Ypač netikėtas lietuviškame kontekste (atrodo, ir pačiam A. Šliogeriui) „susvetimėjimo“ sąvokos įvedimas. Per susvetimėjimo negatyvą išryškėja pozityvas (tauta). Kas gi pirmiesiems inteligentams pasidaro svetima? Gal tikriau – kodėl ir kiek jie patys pasidaro svetimi? Pasak A. Šliogerio, išskirtinis ir jungiamasis inteligentijos bruožas yra individualumo savivoka: „kiekvienas, suvokdamas savo individualumą, suvokia ir bendrijos, kuriai jis priklauso, individualumą.“³ Aiškus dalykas, jog priklausydamas uždarai kaimo bendruomenei, suformuotai konservatyvių įpročių, archajinės kultūros tradicijų, individas negali būti identiškas naujam „idealiam dariniui“. Tarp inertiško anoniminio kolektyvo ir savo individualumą pradedančios suvokti bendrijos neišvengiamai atsiranda plyšys, įtampa, trintis. Ši įtampa sietina ir su kaimo kultūros įžengimu į miesto civilizaciją, kultūrą suprantant kaip ikiistorinio, mitologinio ir archetipinio žmogaus pasaulį, o civilizaciją – kaip istorinio, individualizuoto politinio žmogaus, miesto ir valstybės gyventojų, erdvę. Pirmieji mūsų šviesuoliai ima laužyti šimtmečių nuolankumo tradicijas, „užguito žmogaus egoizmą“ (D. Sauka), stoja prieš konservatyvią tėvų valią. Specifinė konflikto apraiška – kunigo karjeros atsisakymas, tapęs stereotipiniu lietuvių literatūros istorijos faktu (V. Kudirka, J. Šliūpas, J. Mačys-Kėkštas, J. Baltrušaitis, P. Vaičaitis, J. Biliūnas, K. Jasiukaitis, P. Višinskis, A. Vienuolis, V. Krėvė, L. Gira, V. Mykolaitis-Putinas ir kt.).

Į kunigus išleistas sūnus valstiečiui atrodė garbingiausia socialinė garantija ir patikimiausias kapitalo investavimas. Kunigai tradiciškai atstovavo oficialiajam visuomenės sluoksniui, todėl kunigo-poeto konfliktas laikytinas būdinga poeto – visuomenės susidūrimo apraiška, užfiksuota jau XVIII–XIX a. sandūroje (A. Strazdas, S. Valiūnas, L. Jucevičius). Vidinis šio konflikto užgniaužimas (A. Baranauskas)

¹ Šliogeris A. Kas yra atgimimas? // Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. I. – V, 1990.

² Ten pat. – P. 154.

ilgainiui išsiveržė išorėn ir XIX a. pabaigoje įgijo bendros tendencijos bruožų. Kultūrinėje psichologinėje plotmėje V. Kavolis tai siūlo aiškinti „padidėjusiu skirtumu tarp tėvų tradicinės kultūros ir sūnų moderniosios.“⁴ Tokiu būdu tradicinis valstietiškumas nebuvo vien demokratiškumo garantas, genetinio ir socialinio tvarumo laidas, leidęs V. Kudirkos Lietuvos tiltui ambicingai šūktelti: „mane ne guvernantės augino!“ Inteligento kelias reiškė ir valstietiško gyvenimo būdo atsisakymą, kaimo vertybinių orientacijų bei prietarų kvestionavimą. Senajai kaimo kultūrai pagrindinis žmogaus vertingumo kriterijus buvo darbas gamtoje. Todėl nebuvo gerbiamas pirklio, amatininko verslas, į žmogaus kategoriją netilpo „aukštesnieji“ ponas ir kunigas, taip pat „žemesnieji“ – moterys, vaikai, mergaitės (pastarosios Suvalkijoje iki šiol nelaikomos „vaikais“). Akivaizdu, jog pagal šį kriterijų į „svetimųjų“ kuopą patenka ir inteligentas, o ypač inteligentė. Zanavykų žemės dukra J. Pranaitytė, P. Vaičičiaus sužadėtinė, prisiminimuose rašo: „Vely tėvas geresnius arklius įsitaistytų, ne ką dukterį leidęs į kliašas. O bene kas da su tokia norės pačiuoties, žiūrėk, rankos kaip drobė, matyt, niekad os darbo nemėginusios. Tai ugi ar ji eis už mušiko? Veizėk, skrybėliuota, kamašuota, jai tik abieščikas ar felčeris pritiktų.

Šitokių ar tiems panašių „komplimentų“ vargšė priversta klausyti kelias valandas vidury besigrumiančios, dažnai pusgirtės, minios. Ką gi čia gal traukti nedėdieniais į bažnyčią? Aš pati, kai mokiausi Peterburge, nemėgdavau vasaromis būti tėviškėje vien tik iš šios priežasties ir daugiausia viešėdavau svetur.“⁵ Tačiau būtų neteisinga pro konfliktų kibirkštis nebematyti išlikusio fundamentinio ryšio. Išsklidę Maskvos, Peterburgo, Varšuvos kryptimis, pirmieji šviesuoliai sykiu išsinešė prieraišumo ir skolos namiškiams jausmą, ne vienas rėmė juos materialiai (V. Pietaris, J. Šliūpas, P. Višinskis). Tokiu būdu objektyvų inteligento išėjimo, susvetimėjimo procesą tolydžio komplikavo subjektyvios sugrįžimo emocijos. Situacijos komplikuotumą dar 1913 m. savaip įvardijo K. Puida: „Viešpataujās tuokart lietuvių visuomenėje tautinis konservatyvizmas susidūrė su naujųjų laikų ir realinio tautos gyvenimo reikalavimais ir pagimdė svietiškojo lietuvių inteligento tragediją.“⁶ Ištis mūsų kultūros istorijoje nėra kito laikotarpio, kuriame tiek daug tragiška lemtimi pažymėtų vardų: P. Arminas-Trupinėlis, V. Kudirka, P. Vaičaitis, J. Mačys-Kėkštas, F. Bajoraitis-Paukštelis, P. Višinskis, J. Biliūnas, E. Steponaitis, J. Gurauskis, R. Bytautas, M. Ašmys, Z. Gaidamavičius-Gėlė, J. Janonis... Didesnė jų pusė – poetai, o poeto plunksną bent pabandė kiekvienas.

Poeto ir visuomenės santykis neatskiriamas nuo draugijų gyvenimo, kuris žymiai suintensyvėjo paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais. Tie dešimtmečiai buvo ir spartaus inteligentijos – „visuomeninio susipratimo organo“ (S. Šalkauskis) – formavimosi metas. Svarbiausi jos židiniai, be Rusijos universitetų, buvo P. Kriaučiūno ir V. Zubovo „akademijos“ Marijampolėje ir Šiauliuose, taip pat jaunosios kunigų kartos rateliai Seinų, Kauno seminarijose bei Peterburgo dvasinėje akademijoje. Šviesesni žmonės vietose būrėsi į slaptas knygų platinimo organizacijas, toliau atsidūrę spietėsi apie užsienyje leidžiamus laikraščius. Šis sąjūdis esmingai skyrėsi nuo anticarinių organizacijų (masonai, filomatai, filaretai, filadelfai, Spindulingieji, Juodieji broliai, šbravcai), veikusių rusų XIX a. pradžios masonerijos pavyzdžiu ir propagavusių unijinį patriotizmą. Atsiribojimas ir persilaužimas lietuvybėn nuo D. Poškos iki M. Valančiaus vyko pavienėmis pastangomis, kurias programiškai susintetino S. Daukantas. Pavienių asmenybių visuomeninis idealizmas parengė žygin pirmąją lietuvių inteligentų kartą. *Aušros* metu inteligentija jau suvokia savo – kolektyvinio vadovo – misiją. 1884 m. P. Vileišis laiške J. Šliūpai rašo apie

³ Ten pat. – P. 156.

⁴ Kavolis V. Psichologinio žmogaus istorinė vaikystė. // Sietynas, IX. – V, 1990. – P. 127.

⁵ Pranaitytė J. Laisvosios Lietuvos Atlankytų. – Literatūra ir menas. – 1994 vasario 12. – P. 4.

⁶ Puida K. Mūsų dainiai: Kritikos bruožai. – Chicago, 1913. – P. 99.

saviškius, „kurie esame kaip ir vadovais savo tautos“⁷. Šiai misijai jau nebetinka nutautusi aukštuomenė, nors M. Davainis-Silvestraitis dar nepailsdamas ragina bajorus „atsiminti savo privalumus, kuriuos jiems suteikia stovėjimas priešakyje draugijos“⁸. Priešakyje draugijos drąsiai pasijunta ir poezija. P. Vaičaitis: „Mes Petro Armino netekom, / Mes be vadovo palikti“ („Petro Armino atminčiai“). Maironio lyrikoje dvasinio vadovo leitmotyvas jau skambės su pabrėžta jėga. Ypač daug kultūrinio avangardo veikėjų išėjo iš po P. Kriaučiūno sparno. Daugelis iš jų įėjo į literatūros istoriją: J. Andziulaitis, P. Arminas, A. Kriščiukaitis, V. Kudirka, J. Mačys-Kėkštas (mylimiausias mokinys), P. Mašiotas, S. Matulaitis, A. Milukas, K. Sakalauskas, M. Gustaitis, P. Vaičaitis, J. Žilius. Jo suburtas Marijampolės gimnazijos lietuvių ratelis įtvirtino psichologinį, intymų bendrumą, be kurio organizacinio bendrumo formos būna nepatvarios. Čia reikia ieškoti intymaus bičiuliškumo, tokio svarbaus V. Kudirkai, šaknų. Dvasiniu vadovu P. Kriaučiūnui galėjo drąsiai laikyti ir M. Gustaitis, parašęs apie savo mokytoją ir bendradarbį monografiją, kurioje P. Kriaučiūno lietuvių kalbos pamokas pavadino „universaliais agitacijos kursais“. P. Kriaučiūno namai Plokščiuose tapo svarbiu kultūros židiniu, kuriame lankydavosi ir žymūs mokslininkai iš Rusijos, Skandinavijos. Plokščių susijimai iš dalies kompensavo saloninę literatūrinio gyvenimo formą, tokią svarbią Lenkijoje, Rusijoje ir Vakarų Europos šalyse. Vaizdingesniai visuomeninės-kultūrinės specifikos supratimui galime palyginti *fin de siècle* salonų ir kabaretų atmosferą su, tarkim, vaistininko K. Aglinsko rateliu Garliavoje, į kurį dar įėjo Veiverių mokytojų seminarijos auklėtiniai J. Andziulaitis, K. Sakalauskas, o nuo 1885 m. ir J. Mačys-Kėkštas. Panašūs rateliai iš vidaus stiprino besimezgiančias visuomenines struktūras, be kurių negalėjo pakilti ir bendrasis estetinis sąmonės lygmuo. Mūsų inteligentijai – bręstančio „idealaus darinio“ židiniui – buvo svetimas integruojantis metafizinis visuomenės matmuo, toks būdingas XIX a. pabaigos Rusijai. Rusų *fin de siècle* paženklintas gilia apokaliptine nuojauta (V. Solovjovo *Trys pokalbiai*). Lietuvių ši grėsmė dar neslėgė – mes tik kūrėme save pasauliui, buvome pasaulio Pradžioje.

Mūsų pirmiesiems inteligentams reikėjo išreikšti naują žmogiškosios būties aspektą. Menkutė krašto gyventojų dalis, nedisponuojanti materialiniais ištekliais, sąmoningai tampa didžiulio organizmo – tauta virstančios liaudies – interesų reikėja. Tai buvo krūvis, reikalaujantis itin tvirtų pečių. Pirmiausia reikėjo įveikti viešosios nuomonės stereotipą, pagal kurį kultūringumas, išsiauklėjimas, skonis buvo tapatinami su lenkiškumu. Caro įstatymai neleido lietuviams, baigusiems aukštąjį mokslą (išskyrus dvasininkus ir iš dalies laisvųjų profesijų atstovus) grįžti į Lietuvą. Dauguma inteligentų pasauliečių tarnavo carinės valstybės aparate, patirdami moralinių kompromisų našta (J. Miliauskas-Miglovara, J. Mačys-Kėkštas). Pastarasis, dirbdamas Aukštosios Panemunės valsčiaus raštininku, 1887 m. laiške J. Andziulaičiui rašė: „Geisčiau nutraukti visus ryšius, siejančius mane su šita pelėsiuota atmosfera, pilna neregimų nuodų dėl truputį šviežesnės dvasės. Kas per saldybės būtų man puikiai trenkti keiksmą į akis čionajiškiems prietykiams ir nelemtai draugijai, kaip tai Tu esi padaręs, ir išdumti į žemę liuosybės.“⁹ Įspūdingiausią „prakeiktojo poeto“ biografiją nusinešė į kapą tolimoje Argentinoje A. Vištelis. Kokioje troškioje visuomeninėje aplinkoje teko dirbuotis lietuvių inteligentams, jau be emocijų, rodo demografinė statistika. Pagal R. Vėbros pateiktą lentelę 1897 m. inteligentiškų profesijų lietuvių buvo 5440, iš kurių 3529 (64,9 %) gyveno Lietuvoje. Tarp jų mokslu, literatūra ir menu užsiimančių tik 79 (Lietuvoje 34). Daugiausia administracijos darbuotojų, dvasininkų (1153, Lietuvoje 996), gydytojų.¹⁰ Įdomu palyginti

⁷ Kapsukas V. Raštai, T. 10. – P. 451.

⁸ Aušra, 1884 Nr. 1/3. – P. 84.

⁹ Mačys-Kėkštas J. Raštai. – V., 1961. – P. 238.

¹⁰ Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje. – V., 1990. – P. 182.

mokslinės ir meninės inteligentijos santykį su dvasininkais – pastarųjų net 14,6 karto daugiau. Inteligentijoje, dirbusioje kultūros srityje, vyravo žydai (apie 40 %), toliau rikiavosi rusai, ukrainiečiai, lenkai. Netenka stebėtis itin mažu kultūrininkų skaičiumi (apie 4–8 %), kuris dar labiau sumažėja tarp kūrybinių darbuotojų – „šios intelektualiai reikšmingiausios grupės formavimosi tautiniuose pakraščiuose caro administracija labiausiai bijojo“¹¹. Šviesuomenės brendimo sunkumus atspindėjo ryškios emigravimo tendencijos, labai menkas moterų inteligenčių procentas. Lietuviams nepalanki socialinė stratifikacija* buvo didžiulis kultūros stabdys, su kuriuo kovoti dar nebuvo kitų būdų, išskyrus pačią kultūrą. Kultūra buvo priversta sąmoningai imtis socialinių užduočių (tai ypač akivaizdu poezijoje), šitaip neišvengiamai nuskurdindama save estetiniu požiūriu. Vingiuotame inteligentijos išsiskyrimo (A. Šliogeris pasakytų – susvetimėjimo) kelyje rastume ne vieną individualistinio maištavimo atvejį, panašų į pacituotą J. Mačio-Kėkšto laišką. Peršasi paradoksali prielaida, jog sąmoninga individualumo auka (savojo „aš“ slopinimas dėl aukštesniojo „mes“) anomis sąlygomis buvo ir „savo unikalumą, nepakeičiamumą suvokiančio individo“ (A. Šliogeris) savimonės pradžia, pažymėta imanentiniu dramatismu. Kitaip tariant, paslėptas individualumo įtvirtinimas. Ar ne šventas nepakeičiamumo jausmas vertė V. Kudirką būti tokį griežtą *Varpo* bendradarbiams, besikuriančių laikraščių redakcijoms – t. y. tiems, su kuriais pirmiausia teko dalintis bendrojo darbo našta? Ar ne todėl Bitei tokia nepriimtina pasirodė „gryno vandens dekadentė“ S. Čiurlionienė, išdrįsusi demitologizuoti ankstesniosios inteligentijos sakralinį nepakeičiamumą, pačios Bitės individualiojo „aš“ slaptavietę? Kita vertus, jeigu individualiąją vertę matuosime ne visuomeninių pozicijų deklaravimu, o nuveiktais darbais, tai A. Jakštas ar Bitė pasirodys ne menkesni „individualistai“ už J. A. Herbačiauską ar S. Čiurlionienę.

Įžvalgią psichologinę tos epochos charakteristiką vaizdingai reziumuoja V. Kavolis: „Koks nekaltas, kokių aiškių sentimentų, kokio patikimo charakterio tas XIX amžiaus pabaigos lietuviškasis psichologinis žmogus! Koks šviesmečiais nutolęs nuo tuometinių Vakarų Europos (ar Rusijos) psichologinių kompleksų!

Jei Lietuvos inteligentija jau pasivijusi XIX a. antrosios pusės kategorijas, savo charakteriu ji, Vakarų Europos (t. y. angliškais–prancūziškais–vokiškais) standartais, panašesnė į XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios žmogų. Charakteris griebia vytis politiką tik XX amžiuje, kuris Lietuvoje prasideda maždaug nuo 1906 metų.“¹² Šias mintis būtų galima pratęsti problemiška linkme. Jeigu lietuviškojo psichologinio žmogaus skirtumas nuo vakarietiškojo matuojamas šimtmečiais ir šviesmečiais, vadinasi, psichologinio charakterio raidai, kurią V. Kavolis pirmiausia supranta kaip moralinio sąmoningumo kaitą, taikoma progreso samprata. Charakteris evoliucionuoja iš atsilikimo pažangos link, V. Kavolio terminu – modernaus sąmoningumo link. O tai suponuoja mintį, jog kartu progresuoja ir kultūra (juk nepriskirsi moralinio charakterio civilizacijai). Tuo tarpu kultūros progreso idėjos modernioji kultūros filosofija yra atsisakiusi jau nuo O. Spenglerio ir F. Nietzsches (Nyčės) laikų. Antra vertus, jeigu reikia vytis vakarietiškus standartus, jie virsta etalonu, o šituo abejoti turėjo pagrindo ne tik P. Vileišis, bet ir patys vakariečiai. Galbūt tai, kuo Lietuvos inteligentija siekė pasivyti Europą moraliniu požiūriu, ji pati potencialiai turėjo savo idealistiniuose nusiteikimuose. O ko jai žūt būtina trūko – žymiai apčiuopiamesni teorinio intelekto ir praktinės kūrybos dalykai. Pastariesiems įgyti iš tiesų nebuvo kito būdo kaip lenktnyiauti su pasaulio civilizacijos lokomotyvu, tik šį lokomotyvą valdo, deja, ne moralė.

¹¹ Ten pat. – P. 177.

* Stratifikacija – visuomenės susiskaidymas į socialinius sluoksnius pagal pajamas ir nuosavybę, visuomenines funkcijas, papročius, gyvenimo stilių ir kitus požymius. (Red.)

¹² Kavolis V. Psichologinio žmogaus... // Sietynas, IX. – P. 133.

XIX a. pabaigos lietuvių inteligentija socialumą suprato kaip esminę moralinę užduotį. Tai pirmiausia įsisąmonino ir propagavo literatūra. Būti asocialiam reiškė būti amoraliam. Literatūra buvo pašaukta saugoti visuomenę nuo amoralumo, savanoriškai susitaikydama, o pagal reikalą ir prisitaikydama prie instrumentinės funkcijos. Tokia XIX a. dvasia rašė Bitė, klausdama: „[...] ką gi duotų Verlenai, Bodlerai, Ničai – mūsų visuomenei? Juk ji jų nei nesuprastų, o ne sykį dagi pasibjaurėtų.“¹³ Persiėmę švietėjų ir pozityvistų idėjomis, pirmieji socialinio veiksmingumo iš poezijos pradėjo reikalauti aušrininkai. 1885 m. *Aušroje* J. Andziulaitis rėžia trumpai drūtai: „Šerti sustambėjusius ir atbukusius jausmus muziko patriotiškėmis giesmėmis yra vis tiek, kaip dainuoti dainą kelmui medžio“, tarnavimas Tėvynei ir liaudies interesai čia jau išsiskiria. Ir patriotiškos giesmės, ir „dekadentai“ atmetami pagal tą pačią „nereikalingumo“ visuomenei schemą. Šiai schemai pakluso tiek kairioji demokratė Bitė, tiek dešinysis klerikalas A. Jakštas, sukilę prieš „dekadentizmą“, vėliau net pati „dekadentė“ S. Čiurlionienė, savo nuosprendžiuose pliusą pakeitusi minusu. Atkreipiant dėmesį į tai, kaip sparčiai kito „nereikalingo“ meno objektas nuo patriotiškų giesmių iki P. Verlaine'o (Verleno) (šviesmečių šuolis?), pabrėžtina tai, kas poeto–visuomenės santykių išliko nepakitę. Nepakito būtent realusis aukojimosi Tėvynei, kultūrai, bendrajam labai turinys, gyvas tautos egzistencinių poreikių jautimas, ilgainiui išstrukdamas iš pavienių asmenų ar grupuočių kontrolės.

Aušrininkai – lietuviškosios visuomenės kūrėjai

Aušra davė pradžią modernios lietuvių visuomenės kultūrinėms, ideologinėms, politinėms struktūroms, pati būdama tos visuomenės miniatiūrinis modelis. Su *Aušra* išryškėjo pagrindinės ideologinės diferenciacijos kryptys: katališkoji (S. Gimžauskas, A. Jakštas, A. Burba) su protestantiškąja atšaka (S. Dagilis); tautinio valstybingumo (J. Basanavičius); laisvamaniškoji (J. Šliūpas); pozityvistinė liberalioji (V. Kudirka, A. Kriščiukaitis-Aišbė), pozityvistinė radikalioji (J. Mačys-Kėkštas, J. Andziulaitis-Kalnėnas); socialdemokratinė (S. Matulaitis). Kartu tai buvo kolektyvinis instrumentas, kuris leido, anot S. Čiurlionienės, „tverti savo atskirą gyvenimą visuose atžvilgiuose, t. y. susitvarkyti visuomeniškai“. Čia buvo kolektyviai sankcionuota bendroji XIX a. pabaigos nuostata, pagal kurią asmens kultūriniai poreikiai palenkiami tiesioginei visuomenės tarnybai. *Aušra* pirmoji paskelbė lietuviškosios visuomenės kūrimo programines gaires ir gana nuosekliai jų laikėsi. Visomis išgalėmis skatinamas „draugijiškas gyvenimas“: keliami lietuvių mokslo draugijos idėja, propaguojama jau veikiančių organizacijų („Aušros“ Rygoje, „Birutės“ Tilžėje, čekų „Maticos“, „Moraviškos močiutės“ ir kt.) veikla. *Aušrą* skaitantis jaunimas buriasi į kuopeles gimnazijose (Marijampolės, Mintaujos, Suvalkų ir kt.). Tėvynės, tėvyniškumo, tautos, jos istorinės praeities, gimtosios kalbos, šviesos, tiesos ir laisvės sąvokos *Aušroje* nušvito romantine šviesa, tapdamos „Lietuvos mylėtojų“ pilietine religija (plg. su čekų ir slovakų „buditele“ – „žadintojais“). Istorikų nuomone, „nuo *Aušros* pasirodymo iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje buvo visiškai nugalėta lenkiškoji arba unijinė srovė tarp lietuvių, ir tuo metu susidarė lietuvių tautiniai ir politiniai junginiai, jau skirtingų politinių tikslų“¹⁴.

Aušrininkų idealistinė heroika neišvengiamai pynėsi su kultūrinio ir intelektualinio mėgėjiškumu, iš kurio išsivaduoti trukdė pirmiausia išorės faktoriai. Kokio būta politinio ir moralinio spaudimo, rodo nuolatiniai redakcijos pasiguodimai, viename iš kurių sakoma: „Čion „Aušrą“ per panslavistišką laiko,

¹³ Petkevičaitė-Bitė G. Iš gyvenimo verpetų. – K., 1990. – P. 128.

¹⁴ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija, T. I. – P. 271.

lenkuose per maskolių organą, o Petrapilėje, kaip p. Volteris išsitarė, per laikraštį Bismarkio pinigais išlaikomą.¹⁵ *Aušra* nepasitikėjo ir saviškiai, ypač konservatyvioji kunigija. Panašu, jog politinėmis intrigomis ją įtarinėjo ir Maironis, kuriam atsakydama pyktelėjusi redakcija teisinosi: „Tamsta nuo mūsų durniausių priešininkų tą pastabą girdėjai, jog mes Lietuvos neprieteliams pasidavę.“¹⁶ Toks būtinosios ginties būvis vertė inteligentijos būrelį skaidytis į „savuosius“, „tikruosius Lietuvos sūnus, katrie mus supranta“, ir „svetimuosius“, kurie „prieš kožną nepatikusį žodį šerį stato“¹⁷. Iškalbingi yra baigiamieji atsako Maironiui žodžiai „Tamstos giesmelė taps patalpinta“, kuriuose kryžiuojasi jų istorinis pranašingumas ir proziška laikraštinė kasdienybė. Plg. Su *Aušros* (1884 Nr. 9) atsakymu V. Kudirkai: „Tamstos pasakos (šešios skaitliaus) tapė pono M. J. mums pridutos. Jos taps savo laiku sunaudotos. Stropus dainius nepails ir daugiau mums priteikti tokių pasakėlių.“

Nūdienos kontekste *Aušrą* suvokiame kaip universalią visuomenės ir kultūros paradigmą. Jos strateginiai istorinės atminties ir teisingumo siekiai, jos taktika, grindžiama taikios kovos formomis, pakanta kitamaniams, sveika polemika ir savikritiškumu, ir toliau lieka mūsų vidinės esmės būtinoji sąlyga.

Buvo įprasta pabrėžti, jog aušrininkai taikstėsi su caro valdžia, jog jiems nepavyko įtraukti į nacionalinį judėjimą plačiųjų masių, taip pat katalikų bažnyčios (pvz., E. Vidmanto straipsniuose). Tačiau tai, ką vakar vadinome pataikavimu carizmui, šiandieną pavadiname neišvengiama diplomatija, tuo patvirtindami tik savo pataikavimą visuomeninei politinei konjunktūrai. Aušrininkų nuopelnas tas, jog jie patys ištrūko iš inertiškosios visuomenės glėbio, kur nacionalinę savimonę buvo bebaigianti asimiliuoti, iš vienos pusės, religinė sąmonė ir primityvus prierašumas „savai žemelei“, iš kitos – unijinis patriotizmas. Per *Aušrą* herojinis S. Daukanto vienišumas tapo kolektyvine heroika, ir šitas perėjimas buvo mūsų tautai lemtingas. Čia glūdi istorinė *Aušros* reikšmė ir poetinė legenda. Jeigu naujos lietuviškosios visuomenės vizija negalėjo atsirasti be tautinės-kultūrinės savimonės, tai pastaroji negalėjo kilti be poetinės savimonės. Pastarąją įžiebę S. Daukantas ir A. Baranauskas tapo *Aušros* romantinėmis atramomis. Būtent poezija tapo programiškiausia aušrininkų kolektyvinio idealizmo išraiška.

Aušrininkų poezija (per 100 dainų ir eilėraščių) iškalbi ne tik kaip literatūros (A. Vaitiekūnienės teigimu, „aušrininkai – pirmas mūsų literatūrinis sąjūdis“), bet apskritai lietuvių kultūros istorijos faktas. Patys eilėraščiai negalėjo būti estetiškai adekvati aušrininkų legendos išraiška, nes tai nebuvo poezija tikrąja žodžio prasme. Pirmučiausia kliūtis – gaudžiai netobula kalba, klumpanti skolintose poetinėse schemose, surakinta sekimų ir vertimų tradicijos. Aušrininkai dar tik ieškojo savęs kalboje, pati kalba dar tik tikrino savo sintaksę ir fonetiką, repetavo tembrą ir intonacijas. Bet buvo ir socialinis laiko šarvas, neįsileidžiantis į eilėraščius egzistencinių asmeniškumų, vidinės žmogaus paslapties, paslaptis nukreipiantis į tolimą istoriją ar vienareikšmes alegorijas. Pernelyg aiškus „tėvynės mylėtojams“ buvo jų meilės objektas ir gyvenimo tikslas. Žmogiškosios egzistencijos drama – pačiame gyvenime, o ne poezijoje ar kultūroje. Kultūrą dar reikėjo prisiminti ar iš naujo sukurti. Visuomeninėje plotmėje, užuot prisiminus, daug ką teko sąmoningai užmiršti ir iš praeities ryžtingai pasukti ateitin. Visuomenės sukūrimas tapo šventu uždaviniu tautai, atsidūrusiai ant išnykimo slenksčio. Šitaip visuomeniškumas darėsi sakraline sąvoka ir absorbavo asmeniškumą, o poeto idėja turėjo paklusti visuomenės idėjai. Visuomeninės tarnystės principą iš esmės palaikė visa XIX a. pabaigos spauda, nepaisant jos ideologinės

¹⁵ *Aušra*, 1885 Nr. 10/11. – P. 368.

¹⁶ *Aušra*, 1885 Nr. 6. – P. 174.

¹⁷ Ten pat.

diferenciacijos. Plg. *Tėvynės sargo* motto: „Mylėk Viešpatį Dievą už visa labiau, Artimą kaipo pats save, o Tėvynę už save daugiau.“ Vis dėlto tai nebuvo mechaniška asmeniškumo subordinacija visuomeniškumui, greičiau tik individualiojo prado išstūmimas į pasąmonę, savotišką letargo būvį. Aušrininkams imponavo romantikų istoriografinė idėja, jog istorijos subjektas ir matas yra tauta, liaudis, o ne individas. Bet tai buvo tik aukštesnioji individualumo idėjos pakopa – kolektyvinis individualumas. Pavienės asmenybės valią keičia „tautos dvasia“, kurios vertę nulemia būtent individualus savitumas. Individualumo pojūtis tebeimpulsuoja ir *Aušros* poezijoje. Tarkim, M. Davainio-Silvestraičio eilėraštyje „Brangioji Lietuva“ „aš“ išskiriamas iš kolektyvinio „mes“, pabrėžiant bendrojo reikalo gynėjo unikalumą, jo kilnų nepakeičiamumą: „Norints tau kaimynai grabą nori skirt, / Aš neduosiu kalbai prigimtai numirt.“¹⁸ Tarp meilės praeičiai ir ištikimybės kalbai deklaracijų individualusis „aš“ nepaskęsdavo ir geriausiuose A. Vištelio, Eglės, Kalnėno, Vanagėlio eilėraščiuose. *Aušra* suvokė save ir kaip kolektyvinį individą. Kreipdama akis dvasinėn kultūron, savo idealistinėmis visuomeninėmis aspiracijomis ji išreiškė ir besiformuojančios tautos, t. y. daugumos, idealą. Tačiau realybėje tai buvo tik saujelė pasiryžėlių, kuriems teko irtis prieš srovę, priešintis esamai dvasinei inercijai, materialinių interesų diktatui, stiprėjančiam su kapitalizmo užuomazgomis. Šia prasme *Aušra* atstovavo mažumai ir išreiškė amžinąją kultūros dilemą – „protingos mažumos“ ir „intertiškos daugumos“ susidūrimą, įtampą tarp gyvenimo poezijos ir prozos. Tuo tarpu natūroje galioja „naivosios mažumos“ ir „neklystančios daugumos“ opozicija, į kurią kreipė radikalusis *Aušros* sparnas. Konfliktinę įtampą *Aušra* užfiksavo iš vidaus – savo poetų J. Mačio ir J. Zauerveino polemika, kurios dingstis – toji pati aušrininkų poezija.

Didesnė dalis *Aušros* eilėraščių liko be platesnio atgarsio ir pripažinimo. Eilių nebuvo linkę skaityti net inteligentai. Vienas jų 1886 m. redakcijai rašė: „Suvisu nepritinkanti žmonėms medžiaga, ypačai poezija, kurios ne tik prastsvietis, bet ir inteligencija nelabai norėjo skaityti, arba kaip straipsnius apie pradžią lietuviškos kalbos, apie lapines kepures [...]“ Antra vertus, pakanka liudijimų, jog didžiausią įspūdį dariusi būtent *Aušros* poezija. Antai žymus visuomenininkas ir valstybės veikėjas K. Grinius prisimena, jog tikru patriotu tapo 1884 m., kai „įsiskaitė į „Aušrą“, Armino, Gimžausko, Vištelio eilėraščius“¹⁹. Entuziazmas, kurį keldavo plačiai dainuojama J. Miliausko-Miglovaros „Prabrėšk, aušrele“, yra paliudytas pačios literatūros (Žemaitės „Rudens vakare“, I. Šeiniaus *Kuprelyje* ir kt.). Liaudies mėgiamomis dainomis tapo ir K. Sakalausko-Vanagėlio „Iš tolimos šalelės“, A. Vištelio „Regėjimo“ pradžia (šio eilėraščio įsitvirtinimą lietuvių patriotinėje sąmonėje paliudija S. Kymantaitės-Čiurlionienės „Aušros sūnūs“, S. Neries karo metų eilėraštis „Ar tu mane šauki, Nemunėli“, A. Dambrausko knygoje *Viskas praeina* atpasakotas epizodas iš stalininių lagerių), P. Armino-Trupinėlio išverstos „Kariška senovės lietuvių daina“ ir „Vakarinė dainelė“, J. Zauerveino-Girėno „Lietuvinkai mes esam gimę“ (pastarojo poema „Gražina ir Macilėnas“ paakino lietuvių darbui jaunąjį Vydūną) ir kt. Geriausiai aušrininkų poetinės kūrybos pavyzdžiai buvo gyvojo tautinio instinkto išraiška. Liaudies lūpose jie liudijo, jog bendruomenė be tautos pasijuto esanti tauta be visuomenės, jau pasiryžusi ir pajėgi savąją visuomenę sukurti. Ne viena šių dainų prisimenama ir šiandien, jų pavyzdžiu kuriamos naujos (dainų švenčių repertuare iki šiol įsitvirtinusi K. Sakalausko-Vanagėlio „Kur giria žaliuoja“). Vien estetinių kriterijų joms negalėsime taikyti tol, kol neįtvirtinsime aukščiausios nepriklausomos tautinės visuomenės formos – valstybingumo.

Mūsų literatūros patriotiškumas (išskyrus Nepriklausomybės metus) iš principo buvo formuojantis, o ne iliustruojantis; reiškiantis, o ne išreiškiantis. Todėl atrodo koreguotina A. Maceinos tezė, jog

¹⁸ *Aušra*, 1883. Nr. 3. – P. 78.

¹⁹ Grinius K. Atsiminimai ir mintys, T. I. – Tübingen, 1947. – P. 14.

„nesėkmė lydi visų amžių patriotiką“.²⁰ Lietuviškoji patriotika yra taip skaudžiai sutapusi su mūsų istorija, jog tampa ne vien tik būties etikete, bet ir įstengia „būtį prabudinti“, t. y. priversti byloti. A. Maceinos terminais, tai ir esąs poeto uždavinys. Todėl K. Sakalausko-Vanagėlio „Lietuvaitė“, kuria „galime didžiuotis tautiškai“, galime ja džiaugtis doriškai, bet negalime ja gėrėtis estetiškai, valioja (nors neprivalo) teikti ir estetinio pasigerėjimo, kaip valioja įgyti estetiškos prasmės kadaise naivūs ir vienareikšmiai vaikystės įspūdžiai. Bylojančiomis būtimi ir būčiais, taigi estetinėmis emocijomis gali būti šiandien palydėtos ir to paties autoriaus eilutės „Kas atras, / Kas supras / Versmes dūmos mūs gilios“, kurias pats Vanagėlis savo paaiškinime stengiasi atverti būčiais su *sancta simplicitas** tyrumu: „Versmės dūmos visų lietuvių, kurie giliai giliai jaučia ir supranta žmogiškus reikalus ir, dirbdami savo tautai, dirba visai žmonijai“²¹. Kaip aušrininkai suvisuomenino savo būtį, taip mes subūtiname jų eilėraščius ir etiką. Patys aušrininkai dar suvokia poeziją nelyginant sakralinį tautos gaivinimo vyksmą, apeigas, reikalaujančias visų dalyvavimo. Šia prasme J. I. Kraševskio „Vitolio raudos“ gretinimas su Biblija nėra atsitiktinis, juolab, kad šis kūrinys J. Mikšui turėjęs „krikšto“ poveikį, t. y. pavertęs iš vokiečio lietuviu. Į apeigas kviečiama ir viliojama, kaip vilioja buvusios Lietuvos didybės paslaptis. V. Kudirka jau ne tik reikalaus dalyvavimo šiame rituale, bet ir „suskaičiuos, pasvers ir padalins“ kiekvieno įnašą, o reikalui esant – ir ekskomunikuos „nepašvęstuosius“. Romantinių vilionių bus atsisakyta, jas pakeis satyros botagas.

Aušroje gerokai sutvirtėjo gležni estetiškos savimonės daigai. J. Mačio-Kėkšto ir J. Zauerveino polemika pirmą kartą lietuvių literatūroje palietė esminių meno prigimties klausimus, įformino metafizinio idealizmo ir pozityvistinio realizmo sankirtą. Dingstis šiai polemikai jau galėjo būti J. Zauerveino prierasas prie jo išversto Hamleto monologo, tvirtinimas, jog „dieviškosios teisybės paniekintojai ir ant žemės išnyks kaip muselės“²². Tai turėjo užgauti J. Mačio-Kėkšto, tokio jautraus žemiškajai neteisybei, ambicijas. Šioje polemikoje J. Zauerveinas ieško teorinių meno autonomiškumo prielaidų, kas tuometinėje Lietuvoje buvo, švelniai tariant, nepopuliaru. Dar J. Basanavičiaus „Priekalboje“ išsakyta mintį, jog „kūniško maisto nestokodami, pirmučiausiai turime rūpintis apie dvasišką šviesą“, J. Zauerveinas pasuka krikščioniška vaga, perfrazuodamas Biblijos išmintį *ne viena duona žmogus minta*. Poeziją suvokdamas kaip žmonijos dvasingumo garantiją, jis ieško atitinkamų poezijos apibūdinimų: „dvasės gyvoji elastiškoji plunksna“, „tikrasis, gilusis ir aukštasis širdies sujudinimas“ ir pan. Metafizinis poezijos amžinumas teikiąs jai pirmenybę, lyginant su nuolat kintančia socialine ir ekonomine realybe. J. Zauerveino samprotavimai, nors ir paremti nelietuviškais pavyzdžiais, vertė suvokti lietuvių literatūrą kaip pasaulinės kultūros dalį, laisvino iš kultūrinio uždaro, pratino prie universalių estetiškos kriterijų.

Tuo tarpu J. Mačys-Kėkštas, argumentuodamas lietuviškąją specifiką, aistringai gina utilitarinį* požiūrį į meną, pabrėždamas pastarojo antraeiliskumą: „Poezija reikalinga, bet dusyk reikalinga – rūpintis apie draugijiską ir ūkišką būvį tautos“²³, t. y. visuomenės. J. Mačys-Kėkštas ryžtingai akcentuoja visuomenininko-kultūros darbininko atsakomybę ir nubrėžia jo uždavinius: „Ne, jeigu apsiėmėm tarnauti draugijai, kalbėkim apie jos reikalus, apie jos vargus ir pilką ritimąsi už būvį, palengvinkim jai tas ristynes, parodykime kelią, o tada galėsime pasididžiuodami tarti, jogei esame tikrais draugininkais ir

²⁰ Egzodo literatūros atšvaitai. – V. 1989. – P. 127.

* *Sancta simplicitas* (lot.) – šventas naivumas. (Red.)

²¹ Aušra, 1885. Nr. 6. – P. 275.

²² Aušra, 1884. Nr. 9. – P. 350.

* Utilitarinis – praktinis, materialiai naudingas. (Red.)

²³ Aušra, 1886. Nr. 6. – P. 163.

tėvynainiais”²⁴. Kėkštas pirmą kartą taip nedviprasmiškai kalba apie inteligentijos – visuomenės kūrėjos – priedermes: „Jei kas iš lietuviškos inteligentijos darbavos iki šiolei, tai pervis ant poetiškos, lingvistiškos, archeologiškos ir siaurai tautiškos dirvos, o apie pačią draugiją – pamatą visko – nelabai kas rūpinos (išskiriant Šliūpo raštus)”²⁵. Principinį visuomenininko nusistatymą, išreikštą su publicistine aistra, švelnina ir šildo „tarnavimo draugijai“ idealizmas, kuris nėra mažiau poetiškas už J. Zauerveino adoruojamą „dvasės elastišką plunksną“. Ši diskusija iškėlė archetipinį dvasios–materijos dualizmą, žinomą visų laikų ir visokių visuomenių poetams. Amžių sandūroje Vakarų Europos teorinė mintis šį dualizmą jau interpretavo kaip kultūros–civilizacijos dichotomiją (A. Weberio *Istorijos ir kultūros sociologija*), kultūra laikydama iracionalios dvasios, idėjų, emocijų sritį, o civilizacija – materialines ir technologines egzistavimo priemones. Šios dichotomijos objektyvios prielaidos – bendroji Vakarų kultūros dezintegracija**. Lietuviškosios situacijos specifika ta, jog čia tik prasideda integracijos procesas. Jis pakankamai dramatiškas: dvasios šalininkas J. Zauerveinas dar negali jos amžinumo pagrįsti lietuviškais argumentais, čia negali padėti ir jo paties neaukšto lygio eilivimai (simboliška, jog pats Zauerveinas nelietuvis). Medžiaginių reikalų gynėjas Kėkštas savo socialiniam kriticizmui neturi konkretaus adresato, o gindamas tai, ko dar nėra, jis pasirodo didesnis idealistas už oponentą. Jo pozicija juolab patraukli, jog pabrėždamas materialinės kultūros prioritetą poetas nepabūgsta polemizuoti ir su bendrąja *Aušros* nuostata apsiriboti dvasinės kultūros skatinimu. Kėkšto poezijos samprata ištis utilitarinė, bet sykiu ji nuoširdžiai altruistinė ir todėl poetiška.

Suprantama, abiejų oponentų teorinių nuostatų negalima absoliutinti. Abu jie – to paties visuomenininko – kultūros darbininko tipo atmainos, kurias skyrė pasaulėžiūros, psichologijos, intelektualinės patirties dalykai (55-erių metų filosofijos daktaras ir 19-metis gimnaziją metęs jaunuolis!), bet jungė tas pats patriotinis užsidegimas ir bendri švietėjiški užmojai. Kūrybos psichologijos požiūriu įdomu, jog Zauerveinas rašė visuomeniškus, netgi tendencingus, eilėraščius, o Kėkštas prie tikrosios poezijos pavyzdžių priskyrė J. Andziulaičio-Kalnėno „Ievą“ – jokių visuomenišku užuominų neturinčią meilės baladę, skirtą „ant brangios atminties Sopijai A.“ Aptariamoji polemika laimingai išvengė šiurkštesnių asmeniškumų (nedažnas dalykas anuometinėje gadynėje), tai patvirtina jau vėliau Zauerveinui dedikuotas Kėkšto eilėraštis „Atskeliaudra“ – M. Lermontovo sekimas. Panašios diskusijos buvo pirmosios atgimstančios visuomenės savimonės kregždės, jau lietuviškai tęsiančios G. Ostermejerio ir K. Milkaus pradėtą literatūrinės polemikos tradiciją.

Aušroje, kaip rodo ir minimas ginčas, ryškėjo romantinės ir pozityvistinės, tikriau, pozityviosios, poezijos takoskyra. Romantiniam tipui su išlygomis skirtini A. Vištelis, M. Davainis-Silvestraitis, K. Sakalauskas-Vanagėlis, J. Miliauskas-Miglovara, J. Zauerveinas-Girėnas, T. Žičkus-Linkis, P. Arminas-Trupinėlis su „Gražinos“ ir „Piastų dukters“ vertimais. Jų tipologinis bendrumas – Lietuvos kaip mito atradimas su jos „rojaus kalba“ ir praeities didvyriais. Romantikus aušrininkus suartina ne tiek patriotinė retorika ir sentimentai, kiek bendroji atremtis į Vilniaus romantikų mokyklą – J. Kraševskį, A. Mickevičių, V. Syrokmlę. Lenkiškai apdainuota lietuvių praeitis ir kalba *Aušros* poetams buvo lietuvių idėjos tramplinas ir kartu status meniškumo skardis. Atsidūrusi savojoje kalboje, Lietuvos idėja neteko advekvačios meninės raiškos, užtat įgijo realybės perspektyvą. Estetikos pralaimėjimas tapo etikos pergale, duodančia pagrindo ir šiandien teigti, jog lietuvių literatūra daugiau etiška negu estetiška.

²⁴ Ten pat. – P. 162–163.

²⁵ Ten pat. – P. 163.

** Dezintegracija – viseto skilimas į sudėtinę dalis. (Red.)

Suprantama, romantiškai nusiteikęs *Aušros* poetas, skirtingai nuo Vakarų Europos romantikų, negalėjo jaustis asmenybe, sąmoningai priešinančia save visuomenei. Tokį priešinio objektą, galintį išaugti iki minios, atšiauraus pasaulio kategorijų, dar reikėjo sukurti. Poetas dar jaučiasi „Tarp savųjų“ (Kalnėno eilėraštis), o pasitaikantys nesutarimai su „svietu“, „neprieteliais“ yra konflikto su svetimais kaimynais ir iš to kylančio vidinio prislėgtumo apraiškos. Bręstantį konfliktą su savąja visuomene aščiau pajaučia ne romantikai, o pozityvieji radikalai (poezijoje – J. Mačys-Kėkštas). Romantikai savo poetinį „aš“ indentifikuoja su Kęstučiu ir Margiriu, Birute ir Aldona, projektuoja į kolektyvinį idealų darinį – praeities Lietuvos viziją. Eilėraštis lieka nuasmenintas, nors, kaip matėme, M. Davainis savo bajoriškojo „aš“ lengvai neišsižada. Lietuvoje negalėjo gimti kas nors panašaus į Novalio aforizmus: „Tobulas žmogus – tai maža tauta“ arba „Kiekvienas žmogus – tai maža visuomenė“. Tokios mintys aplanko žmogų, jaučiantį visą gyvenimiškų perspektyvų spektrą, turintį galimybę oriai pasirinkti visuomeniškumo realizavimo būdus pagal savo asmenį. Aušrininkai tokios prabangos neturėjo. Apkritai jų priskyrimas romantizmui, iškėlusiam individualųjį pradą, gerokai sąlygiškas. Romantikos, patriotinio idealizmo netrūko ir vadinamajam realistiniam demokratiniam sparnui. Silpnėsiojo interesų gynimas, protestas prieš neteisingumą ir prievartą nebuvo nei romantikų, nei, pagaliau, *Aušros* prerogatyva. *Aušros* romantizmo specifikos prasmingiau ieškoti ne idėjų ir temų lygmenyje, o santykiyje su tikrove, to santykio raiškos ypatumuose. Aušrininkai romantikai tolsta nuo realybės, palydėdami ją elegišku žvilgsniu, ištirpdami istorijoje ar gamtoje. Jiems būdinga elegijos, idilės, dainos, baladės žanrinė trauka. Pozityvieji realistai ragina atsigręžti į tikrovę ir patys į ją veržiasi, o jų energija gali pakilti iki maištingo himno intonacijų ar išsekti iki sielvartingo rankų nuleidimo, gali pereiti į ramų pasakėčios epiškumą. Tačiau abi tendencijas vėlgi sujungia visuomeninis idealizmas, nors prie jo artėjama ir iš skirtingų pusių. Šiuos teiginius konkretizuoti nėra lengva – tarkim, J. Andziulaitis-Kalnėnas, itin radikalus savo švietėjiškai pozityvistine publicistika, poezijoje aiškiai linksta į romantinį baladiškumą.

Pozityvistinis požiūris į tėvynę, tautą kratėsi abstraktumo ir mistikos, į pirmą planą iškeldamas socialinę, ekonominę, kultūrinę realybę ir formulavo konkrečius tos realybės tobulinimo būdus. Romantikų atremtis į mitą paneigiama faktinės tikrovės argumentais. Pozityvizmo kūrėjo A. Comte'o (Komto) etinėje programoje Visuomenė buvo statoma aukščiau už Asmenybę, pagrindžiant šią išvadą Bendro primatu prieš Atskira²⁶. Pozityvizmas Lietuvoje neturėjo teorinės bazės, jis buvo atrandamas bibliotekose, Maskvos, Peterburgo, Varšuvos universitetuose. Lietuvoje, turinčioje XIX a. praktinių knygelių tradiciją, jis išlaikė švietėjišką pobūdį ir taikėsi prie patriarchalinio kaimo reikmių. Aušrininkai netruko pritaikyti sau pozityvistines tautos susitelkimo, klasių santaikos, mokslo ir švietimo kulto, ekonominių ir socialinių aktualijų pirmumo, konstruktyvaus praktinio darbo nuostatas. *Aušrą* iš romantizmo į pozityvizmą kreipė P. Vileišis, „pirmas tipiškas Lietuvos pozityvistas“ (L. Mulevičius), taip pat ir J. Šliūpo, J. Andziulaičio-Kalnėno, J. Mačio-Kėkšto straipsniai. Svarbias lietuviškosios visuomenės kūrimo problemas J. Šliūpas palietė straipsnyje „Tikrasis ieškinys tėvyniškumo“ (*Aušra*, 1884 Nr. 1/3). Čia bene pirmą kartą bandoma pasigilinti į individualumo ir visuomeniškumo, tautos ir žmonijos sąvokas, sudėtingus jų santykius. Akcentuodamas labai plačiai suprantamos kultūros (J. Šliūpo terminu – „dabos“) reikšmę, autorius pasako paprastą ir didelę tiesą, jog „tauta, pasistiebusi ant tikrosios kultūros, gyvens amžinai“²⁷. Ši išvada skamba kaip pačios *Aušros* atsakymas į išsikeltą dilemą, ant kokių pamatų – praeities didybės ar varganos tikrovės reikmių – kurti visuomenę. Atremtas į kultūrą lietuviškasis

²⁶ Шкуринов П. С. Позитивизм в России XIX века – М., 1980. – С. 229.

²⁷ *Aušra*, 1884 Nr. 1/3. P. 8.

visuomeniškumas jau turėjo teorinę savo plėtotės magistralę, kuria žengti, deja, buvo uždelsta. Beje, nuo jos smarkokai nukrypavo, ypač į kairę, ir pats J. Šliūpas. Drąsios, tautinę savimeilę gerokai erzinančios mintys buvo ir tai, jog per tėvyniškumą žmonystė ateis ant galų galo prie visatiškumo²⁸, taip pat kalbos kulto demistifikavimas: „Bet, broliai lietuviai, nestigavokite, kad kalba jau padaro iš draugijos tautą.“²⁹ Įdomu, jog J. Šliūpas – vienas karingiausių materialistų – visuomeniškumą kildina iš idealiųjų paskatų, siedamas jį su žmogui įgimtu dvasingumo ilgesiu: „Nebe tiktai reikia kūną valgydinti, aptaisyti ir gyvenimą jam suteikti, bet dar ir dvasė žmogaus maudžia (išskirta cituojant – M. J.) ir reikalauja peno.“³⁰ Pozityvizmo ir romantizmo sintezė bene ryškiausia J. Basanavičiaus asmenyje. Romantinės istoriografijos ir fantastiškų hipotezių autorius, jis su pozityvisto ištikimybe kaupė kalbos, tautosakos, etnografijos faktus, nudirbo daugybę praktinių švietiejiškų darbų (plačiau žr.: Vėbra R. J. Basanavičiaus romantizmas ir pozityvizmas. – Kultūros barai, 1982 Nr. 5.– P. 65–68). Apskritai pozityvizmo traukos lauke atsidūrė ne tiek poezija, kiek publicistika (pirmiausia V. Kudirka, kuris ir poeziją iš romantinio mito atgręžė realybėn) bei realizmo vagoje besiformuojanti proza (Žemaitė, Bitė, iš dalies A. Kriščiukaitis-Aišbė).

Aušros poezijoje pozityvistiniai nusiteikimai sutraukiami į retorinius šūkius ir paraginimus veikti, dirbti (J. Mačio-Kėkšto „Dirbti!“), perimtus iš publicistinių rašinių (plg. S. Railos „Į darbą kas lietuvis!“). Pasitaiko ir vienas kitas gyvesnis, originalesnis posmas, pvz., M. Davainio-Silvestraičio eil. „O tėvyne!“:

Dėsiu spyglį prie spyglio,
Ir sukrausiu sau skruzdyną;
O kai maistą ten sunešiu,
Pasijuoksiu iš kaimyno.

Šitaip formuojama iš „sunkaus miego“ pakilusių „brolių lietuvių“ (Eglės eil. „Broliam lietuviams“) nauja darbo visuomenė, visuomeninis idealizmas veržiasi gyvenimo praktikon. Šūkis „Dirbti!“ su nauja jėga suskambės V. Kudirkos („Labora!“), P. Vaičičiaus („Man darbo duokit, dirbti noriu!“) eilėse, ypač galingai išsiliedamas Maironio patriotinėje lyrikoje („Į darbą stokim vyrs į vyrą“) ir poemose.

Aušrininkų kūryba reikšminga kaip lietuvių poezijos etapas, parengęs dirvą Maironiui. Čia aptinkame pirmuosius silabotonikos bandymus, čia debiutuota, čia semtasi patriotinio patoso. Simboliška, kad, be Maironio, *Aušroje* kaip poetai debiutavo dar du įžymieji visuomenininkai kultūros darbininkai: A. Dambrauskas-Jakštas ir V. Kudirka. Kūryba arba biografijos faktais *Aušra* pristatė poetus K. Donelaitį, A. Baranauską, S. Valiūną, S. Stanevičių, A. Strazdą, V. Ažukalnį, vertimais ir sekimais – lenkų „lietuviškuosius romantikus“, nemaža rusų bei užsienio autorių. Tai buvo jau nepertraukiamos literatūrinės savimonės pradžia. Susigražinus literatūrinę atmintį, buvo galima „stiebtis ant tikrosios kultūros“. Buvo užčiuopta kultūrinė tautiškumo bei visuomeniškumo jungtis, o tai ir *Aušros* poezijos nuopelnas.

Maironis, nors ir nebūdamas aušrininku tiesiogine prasme, daugiau ar mažiau sąmoningai *Aušros* mokyklą išėjo. Aušrininkų pėdsakų esama Maironio poetikoje. Štai J. Miliausko-Miglovaros eilėraščio „Lietuva“ eilutės: „Kur Dauguva, kur Nevėžis, Jūra, Nemuns teka / Viens gudžiuoja, kits lenkuoja, kits vokiškai šneka“ (Plg. Maironio „Kur bėga Šešupė“, „Už Raseinių ant Dubysos“). Žinoma, apie lygiaverčius mainus čia negali būti kalbos. Tiesiog aušrininkai jau buvo radę ne vieną motyvą, įvaizdį, rimą, intonaciją,

²⁸ Ten pat. – P. 10.

²⁹ Ten pat. – P. 7.

³⁰ Ten pat. – P. 5.

kuriais pasiremdamas Maironis rašys lyriką tikrąja žodžio prasme. *Aušros* poezija buvo atraminis *Pavasario balsų* autoriaus fonas. Netgi skaitydamas Šliūpą, Maironis galėjo kaupti impulsus, tarkim, „Trakų piliai“. J. Šliūpas, recenzuodamas S. Gimžausko *Lietuvos bičiulį*, rašė: „Šiandien Trakuose anų grožybių tikrai griuvenos beliko; mūrai tikrai riogso dėl paminklo anos laimingos gadynės...“³¹ Pirmasis Maironio išspausdintas eilėraštis „Lietuvos vargas“ (*Aušra*, 1885 Nr. 7/8) ir J. Mačio-Kėkšto straipsnis „Mūsų vargai“ (*Aušra*, 1885 Nr. 9), nepaisant visų skirtumų, turi ne tik giminingą pavadinimą, bet ir gilesnių sąsąukų (romantizmo ir pozityvizmo sankirtos), kurios neišblės ir po trijų dešimtmečių, Maironiui rašant poemą „Mūsų vargai“. „Lietuvos vargo“ transformacija į „Mūsų vargus“ yra iškalbi visuomenės tapsmo metafora. Romantinė praeities Lietuva – naujosios visuomenės kūrimo idealusis taškas – priartėja ir sutampa su „mūsų“ rūpesčiais, įžengiant į baigiamąjį, politinį visuomenės raidos etapą.

Aušroje pradėjo skleistis ir romantinis jaunystės kultas, toks brangus Maironio širdžiai. M. Davainis-Silvestraitis eilėraštyje „Ne dėl visų senių“ tikino, jog „jaunas tikt gal išmanyti, / ką lietuviai tur daryti“. Nepasirašytame eilėraštyje, pavadintame „Aušra“, skaitytojams su jaunatvišku pasitikėjimu ir viltimi ištariama: „Jaunas mano viekas ir jauni dirbėjai.“ Išties pradėjus eiti *Aušrai*, J. Mačiui buvo 16 metų, L. Malinauskaitei – 19, K. Sakalauskui 20, Maironiui, J. Mikšui, J. Šliūpai – 21, J. Andziulaičiui, A. Dambrauskui – 23, V. Kudirkai – 25, A. Burbai – 29, P. Arminui – 30, M. Davainiui – 31, J. Basanavičiui – 32-ėjį. Atkreipę dėmesį į amžių, stabtelėkime ir ties niekad nepastebimomis „smulkmenomis“. J. Mačys-Kėkštas prie V. Hugo vertimo „Prastotoji (Patremptoji)“ palieka prieraišą: „Pašvęsta perverstojo Viktorijai N.“ J. Andziulaičio-Kalnėno „Ievos“ dedikaciją jau citavome. P. Arminas-Trupinėlis, išstremtas į Augustavą, 1884 m. gegužyje rašo eiles „į savo moterį Sopiją“ (eil. „Dūsavimas“). Dabar belieka tik spėlioti, kokį vaidmenį moterys suvaidino aušrininkų gyvenime ir kūryboje, tik akivaizdu, jog poezija be jų neapsiėjo. Neabejotina ir tai, jog iš patriarchalinio kaimo paveldėtas primityvus požiūris į moterį, jos nelygiateisiškumas XIX a. pabaigoje buvo labai rimta kliūtis lietuviškosios visuomenės susiformavimui. *Aušra* ir *Varpas*, susirūpinę inteligentų vertomis žmonėmis, dar laikėsi perdėm pozityvistinio požiūrio. Atskira tema būtų ir moters vaidmuo Maironio kūryboje, kur visuomeniškumo ir asmeniškumo sankirtos įmagnetina meninės įtampos lauką. *Aušra* buvo tas žaizdras, kuriame elegiškoji mūsų poezijos tradicija grūdinosi perėjimui į herojiškąją (V. Kudirka, Maironis). Čia kaupė jėgas lemiamam šuoliui kalba, idant ja rašoma poezija leistų bent „Pavasario balsais“ pasivyti Europos „tautų pavasarį“. *Aušros* poezija tarsi pati nulėmė sau daugiau istorinę, o ne literatūrinę vietą tautos atmintyje. Bet ir toks buvimas yra labai poetiškas lietuviškosios visuomenės istorijos požiūriu. Kita vertus, natūralus ir Vaižganto kriticizmas *Aušros* atžvilgiu, galėjęs gimti jau laisvoje visuomenėje: „Mes įsikandome tą vieną „Aušrą“ ir mums ėmė rodytis, jog šis, būtent, laikotarpis yra kilniausia tautos gamybos viršūne dėl to tik, kad nuo to laiko mes aiškiai ėmėme „sakytis“ esą lietuviai, ėmėme duoti tuo tarpu dar visai bereikšmės žmonijai literatūros.“³² Tai jau ženklino naują tautiškumo (visuomeniškumo) ir „reikšmingumo žmonijai“ (visuotinum) santykio etapą, kuriame tautinis idealizmas nustoja savo sakralinės aureolės ir, be visuotinum atramos, tampa kultūriškai bevaisis. Sykiu šie žodžiai patvirtina, jog „žmonijai“ literatūra lieka bereikšme tol, kol „nereikšminga“ pati tauta, kol ji neįstengia aiškiai ir oriai pasisakyti, kas esanti.

Marijus Jonaitis, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija, 1994, p. 41–60.

³¹ *Aušra*, 1883 Nr. 3. – P. 77.

³² Vaižganto raštai, T. XI. – K., 1929. – P. 7.